

Szilágyi Márton

Irodalom és üzlet

*Csokonai Vitéz Mihály könyvkiadói és könyvterjesztői stratégiája a 18–19. század fordulóján**

Az irodalom társadalmi presztízsének vizsgálatához sajátos szempontot jelent annak a körülírása, hogy mikor s milyen feltételek mellett lehetett üzleti vállalkozással tenni a szépirodalmi kötetek kiadását. Az irodalom intézményesülésének korai fázisaiban ehhez viszonylag kevés és szórt adatok állnak rendelkezésünkre, ám az irodalom és a piac összefüggéseinek történeti rekonstrukciója miatt érdemes lehet minél több esettanulmányt felsorakoztatni erről a problémáról. A 18–19. századi magyar irodalom kapcsán viszonylag kevés efféle vizsgálat készült még,¹ s azok is inkább az 1840-es évek viszonyaihoz kínálnak fontos adalékokat; ezeknek az elemzéseknek az írók – egyébként igencsak sporadikusan fennmaradt – kiadói szerződése adják az alapját. A szerencsés forrásadottságok miatt válhatott Fáy András személye különösen fontossá ebből a szempontból,² s rendelkezünk egy Kuthy Lajos köré rendezett, általánosabb összegzéssel is erről a periódusról.³ A korábbi időszakra vonatkozó adatok összegyűjtésére azonban annak ellenére nem történt kísérlet, hogy szerződések híján is fennmaradtak elemzésre alkalmas adatok: az egyik legfeltűnőbb hiány az, hogy mindmáig elmaradt Kazinczy Ferenc könyvkiadói stratégiájának az árnyalt értelmezése.⁴ Az alábbiakban ezért egy olyan elemzésre vállalkozunk, amely mind anyagában, mind szempontjaiban ennek a még hiányzó megközelítésnek a távlatait szeretné érzékeltetni: arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy írói pálya kapcsán a saját kötetek kiadása és terjesztése miféleképpen illeszkedik a megcélzott társadalmi szerephez, s vajon a költőként való tevékenykedés alkalmas-e a megélhetésnek is alapjául szolgálni.

A 18–19. század fordulóján éppen a korszak legjelentősebb költője, Csokonai Vitéz Mihály kapcsán remélhetünk olyan adatokat, amelyek segíthetnek egy efféle elemzést megalapozni. Egy ilyen vizsgálatnak pedig számos tanulsága lehet, hiszen nemcsak Csokonai életművének egykorú recepciója, hanem a Csokonai-kultusz kialakulásának történeti adatai szempontjából is igen fontos az, hogyan s milyen körben terjedtek a költő életében és közvetlenül halála

* Részlet egy készülő Csokonai-biográfiából.

¹ Rövid, s csak bizonyos tendenciákat érzékeltető összefoglalás: Kulcsár 1943: 7–28.

² Vö. Kerényi 2002: 11–13.

³ Völgyesi 2007: 24–39.

⁴ Mezei Márta monográfiája nem ezt a problémát exponálja, hanem a szöveggondozói és textológiai nézetek elemzésére koncentrál: Mezei 1998.

után megjelent kötetei. A Csokonai-levelezés anyaga és néhány egyéb feljegyzés ennek megítéléséhez is használható adalékokat ígér. Ezeknek az áttekintése és rendszerezése annál is fontosabb, mert a szakirodalom eddig inkább a kötetek kiadástörténete iránt mutatott érdeklődést,⁵ de a fogadtatás szempontjából nem törekedett a források alapos kiaknázására. Egyébként önmagában már az a tény is figyelemre méltó, hogy Csokonai feljegyzései és levelei között milyen sok témánkra vonatkozó reflexió található – mindez azt mutatja, hogy Csokonai írói öntudatának a kialakulása szorosan összefüggött megjelent és tervezett kötetinek a terjesztésével is.

Az 1796-ban Csokonai által szerkesztett *Diétai Magyar Múzsza* terjesztéséhez kapcsolódó, 1803-as, tehát jóval a folyóiratszerű megjelenést követő számításból kitűnik, hogy Csokonai ekkor a kötetként forgalmazott, tizenegy ívre rúgó kiadványt egy rénes forintért, azaz hatvan krajcárért kívánta eladni, a borítólapon ezen felül három krajcárba került. A rövidebb változatokat (a hét-, a hat- és a négy-íves verziót) olcsóbban, de nem arányosan kisebb áron kínálta föl, hiszen ezek harminc, húsz, illetve tíz krajcárba kerültek – azaz a hétíves változat fél áron megvehető volt, noha az terjedelmileg meghaladta a teljes verzió felét. Ez azért érdekes, mert az 1796. december 15-re keltezett, egykorúan publikált *Jelentés* szerint akkor még a *Diétai Magyar Múzsza* teljes változata került harminc krajcárba.⁶ Az 1803-as számítás meglepte nem feltétlenül arra nézvést szolgál információval, hogy hány példány maradt még ekkor is Csokonai nyakán,⁷ ezt egyébként annak ismerete híján, hogy eredetileg hány példányt nyomtattak ki belőle, amúgy is nehéz lenne soknak vagy kevésnek minősíteni. Ám az, hogy 1803-ban a *Diétai Magyar Múzsza* kétszer annyiba került Csokonai számvetése szerint, mint 1796-ban, azaz az ára fölfelé ment, igencsak elgondolkodtató. Ez ugyanis nem a kötetektől való megszabadulás stratégiájának felel meg – akkor ugyanis csökkenteni kellett volna az árat, nem emelni –, sokkal inkább a kereslet növekedését érző kereskedő (illetve ez esetben: szerző) mérlegelésének látszik. Talán az a feltevés is megfogalmazható, hogy ekkorra, azaz 1803-ra Csokonai életművének a bizonyosan megnövekedett ismertsége hozzájárulhatott egy korábbi, s akkor még olcsóbbnak gondolt kötet sikeres eladásához.

Az ár emelkedése azonban természetesen nem csupán a tervezett példányszámnak vagy a nyomdász árajánlatának a módosulásával függhet össze, hanem az időközben bekövetkezett infláció árfelhajtó hatásával is – bár azt pontosan nem tudjuk megragadni, hogy ez a folyamat hogyan hatott a könyvnyomtatásra és a terjesztésre. Csokonai azonban ezzel bizonyosan számolt. Erről árulkodik egy 1801-es levele, amelyben utalt egy – pontosan nem azonosítható – köteté-

⁵ A leghasználhatóbb összegzés: Vargha 1974. Legújabban Kerényi Ferenc adott a kérdésről áttekintést: Kerényi 2008.

⁶ A *Diétai Magyar Múzsza* dokumentumait lásd Csokonai 2002: 238–239.

⁷ Ezt a kritikai kiadás jegyzete is megfogalmazza: „Mint a számvetés bizonyítja, a DMM. így sem volt igazán kelendő, nagyobb mennyiség volt még nála 1803 végén, ezektől próbált szabadulni, valami bevételt is remélve végre belőlük” (Csokonai 2002: 582).

nek a kiadási tervére; ez a levél feltehetőleg azzal a tervével volt kapcsolatban, amelyről az 1800. december 15-i előfizetési felhívásában adott hírt, s amely voltaképpen teljes addigi életművének a kiadását célozta.⁸ Ezt az is valószínűvé teszi, hogy a levél címzettje, Kőrösi János szerepel a felhíváshoz tartozó előfizetói névsorban.⁹ A levélből annyit lehet megtudni, hogy háromkötetes kiadványról volt szó, s a megadott árak is ehhez voltak szabva. Csokonai itt a következőket írta:

„A' Nyomatás felette drága mindenütt, mert a' papiros árra két annyi, mint volt: ez okon egy Tómus' árra 40 Xr. lesz. Ebből fogok az Úrnak küldeni 3 Exemplárt, adja el az Úr az 5 forintba: egy exemplár 3 Tómusba à 40 Xr. = 2 Rf. Két Exemplár 4 Rf, a' harmadiknak az árrából az egyik ft. kipótolja az 5 fto, a' másik forint légyen az Úr szívességének és az én köszönetemnek Rubricájába.”¹⁰

Csokonai eredeti elképzeléseiről egy pontosabban nem datálható számvetés tájékoztat, amely egyébként akár későbbi is lehet, mint az 1800-ból származó előfizetési felhívás. Eszerint Csokonai ötszáz példányban gondolkodott, s egy kötetet tíz ívre tervezett; a nyomtatás pedig hetven forintba került volna.¹¹ Figyelemre méltó a számvetésből kiolvasható stratégia. Csokonai az ötszáz példány teljes eladása esetén ötszáz rénes forint bevétellel számolt, amelyből ki kell persze fizetni a nyomdásznak hetven forintot. Az így maradó remélt négyszázharminc forintot apasztotta volna még azonban a harminc tiszteletpéldány, hiszen ezért nem lehet pénzt kérni, valamint a terjesztőnek járó tized (ez negyven forint) és egyéb, hatvan forintra tervezett szállítási költség („Kivénén a pakolást, vecturát 's t. e' félüket...”).¹² Az ilyenformán, ideális esetben megmaradó háromszáz forinttal azonban Csokonai nem mint nyereséggel számolt, hanem mint a következő kötet kiadásának fedezetével – vagyis a kiadásba fektetett pénz már a legjobb változatként elképzelt forgatókönyv szerint sem valamiféle megélhetés alapja lett volna. Ez igen fontos adalék ahhoz, hogy Csokonai egyrészt mennyire a költői tevékenység köré látszik elrendezni az életét, másrészt pedig mennyire nincs rászorulva arra, hogy üzleti értelemben rentábilis befektetésként gondolja el versei nyilvánosság elé bocsátását. Ugyanezt a megfontolást mutatja Csokonai meg is valósult *Muzikális Gyűjteményének* a kiadástörténete: a három vers (*A' Reményhez, A' Pillangóhoz, Szemrehányás*) kottás edícióját 1803-ban Márton József adta ki Bécsben, s Márton úgy számolt, hogy a kötetek egy részéből befolyt bevétel az ugyancsak tőle kiadandó *Anakreóni dalok* kinyomtatását fedezné.¹³

⁸ Az előfizetési felhívást lásd Csokonai 2002: 239–240.

⁹ Csokonai 2002: 241.

¹⁰ Csokonai – Kőrösi Jánosnak, Pest, 1801. szeptember 26. Csokonai 1999: 152–153.

¹¹ A számvetést lásd Csokonai 2002: 244–245.

¹² Vö. Csokonai 2002: 244.

¹³ Erre lásd Márton József – Csokonainak [Bécs, 1803. április 7.], Csokonai 1999: 251; vö. még a következő feljegyzéssel: Csokonai 2002: 262–263. Ennek az ügynek a Csokonai halála utáni folytatását mutatja a következő levél, amelyben szintén szerepel, hogy az *Anakreóni dalok*

Csokonai – Vergilius *Georgicon* című költeményének fordítása kapcsán – Festetics Györgyhez intézett levele az előzőnél kevésbé kifejtetten, de hasonló tanulságokat hordozva fejtegette a kalkulációt. A számításhoz járult egy másik megjegyzése: „Én a' Munkát már Debretzeni és Pataki Collegiumainkban publicáltattam, és amabban ugyan 217, emebben pedig 108 Subscribens találkozott, melly Summa 325re menvén, tsalhatatlan reménységet ad a' felől, hogy annyi Exemplár egyszerre elkél, a' mennyiből a' nyomtatásbeli Költség kikerül.”¹⁴ Csokonai egyébként mindezek alapján mintegy a kiadási költség megelőlegezésére kérte fel a dedikációval megtisztelni kívánt Festeticset. Csokonai itt előfizetőiként a két református kollégium diákságát nevezte meg¹⁵ – ennek a hitelesítő háttere az a lista lehetett, amelyet a tervezett összkiadás kapcsán vezetett. Eszerint ugyanis Debrecenben száznolcvanhárom, Sárospatakon száznolc prenumeránst sorolt fel név szerint, a másik három megnevezett településről (Pápa, Komárom, Pest) pedig senkit.¹⁶ Ezekben a nevekben persze inkább érdeklődőket kell látnunk, hiszen az előfizetési felhívás is azt mondja: „Tsak a' Nevét tessék a' venni kívánóknak ezen papirosra feljegyzeni, a' pénzt akkor fizetik meg, mikor az Exemplár a' kezekbe mégyen.”¹⁷ Egy ilyen megoldás nyilván nagyobb kedvet ébresztett a név megadására, mintha előre kellett volna fizetni. Ám jelen gondolatmenetünk szempontjából most nem is az a lényeges, hogy Csokonai állítását igaznak tekintsük-e a leendő előfizetők számáról (hiszen az azért feltűnő, hogy Festeticsnek jóval magasabb számot adott meg a reménybeli debreceni előfizetőkről, mint ahány a listán szerepelt) – a későbbi fejlemények amúgy is megmutatták, hogy aligha volt ez életképes elképzelés –, inkább arra érdemes figyelni, hogy Csokonai a két, általa is látogatott református kollégiumot kizárólagos olvasói bázisaként adta meg. A fennmaradt előfizetői listák – különösen úgy, hogy a kritikai kiadás a feljegyzett nevek nagy részét azonosítani is tudta – ezt az arányt alapvetően meg is erősítik. Persze ehhez hozzá kell számítani, hogy a más településekről származó előfizetők is jórészt debreceni, kisebb részben sárospataki kapcsolatrendszerrel rendelkező, egykori kollégiumi diákok voltak. Ugyanakkor persze Csokonai újonnan szerzett személyes ismeretségei is megnövelhették az egy településről származó előfizetők arányát. Ezt a legjobban a komáromi előfizetők viszonylag nagy száma mutatja.¹⁸ A terjesztésről a települések rendjében készített lista azt is mutatja, hogy Csokonai könyvének feltételezhető olvasótábora jóval túlterjedt ezeken a kereteken, s valóban országosnak mondható. Ideszámítván a feltüntetett erdélyi településeket, ez a kör mind a két hazára kiterjedt, bár ez utóbbi kapcsán némileg óvatosságra inthet bennünket

fedezete a kottás kiadvány bevétele lenne: Szentgyörgyi József (Csokonai Józsefné nevében) – Márton Józsefnek, Debrecen, 1805. május 17. Vargha (összeáll.) 1960: 213.

¹⁴ Csokonai – Festetics Györgynek, Komárom, 1802. január 10. Csokonai 1999: 159–161.

¹⁵ A felsorolt nevek azonosítását lásd Csokonai 2002: 585–593.

¹⁶ Vö. Csokonai 2002: 240–244.

¹⁷ Csokonai 2002: 240.

¹⁸ Vö. *A' Tavasz* terjesztésével kapcsolatos listával: Csokonai 2002: 251–254.

az a tény, hogy eme településnevek mellett többnyire egyáltalán nincsen feltüntetve, hogy hány példányt is kapnak majd.¹⁹

Csokonai 1802-es, a *Magyar Hírmondó*-ban publikált előfizetési felhívása a tervezett összkiadás olyan részleteivel ismertet meg, amelyek a nyilvánosság elé szánt információkként voltak elgondolva. Eszerint az összkiadás, amely *A' Tavasz* című kötettel megindulni látszott, három „csomó”-ban volt eltervezve: az első a Kleist-fordítás, a második a *Lilla*, a harmadik pedig a *Dorottya* lett volna. Egy „csomó” árát Csokonai 27 krajcárban szabta meg, az egész kötet pedig nem pontosan ennek háromszorosába, hanem kerekítve nyolcvan krajcárba, azaz egy forint húsz krajcárba került volna. Az előfizetők pedig kedvezményt kaphattak: egy forintért juthattak volna hozzá a három „csomó”-ból álló kötethez.²⁰ Ugyanabban az évben, augusztus 15-én Csokonai újrafogalmazta az előfizetési felhívást, még mindig összetartozó darabokként, „csomók”-ként emlegetve köteteit, de már külön árat is szabva nekik, azaz számított az eseti vásárlókra; eszerint a *Lilla* és a *Dorottya* egyaránt tíz garasért (azaz harminc krajcárért) lett volna kapható, s az előfizetők ebből kedvezményt kaphattak volna: hét garasért, azaz huszonegy krajcárért jutottak volna a könyvekhez.²¹ Amikor aztán valóban megjelent a *Dorottya* és a *Lilla*, immár nem egy részből álló összkiadás darabjaiként, hanem önálló kötetekként, az áruk is magasabb lett – ez persze ismét összefügghet a nyomdai költségek inflációs emelkedésével.

Csokonai 1803. március elsején öt nyomdásztól kért árajánlatot egy hét- vagy nyolcvéves, ötszáz példányban kiadandó munkája megjelentetésére. Érdeemes végigtekinteni a megszólított nyomdászok névsorán: Marmarossi Gottlieb Antal, Weber Simon Péter, Trattner Mátyás, Gottlieb Ferenc és Weinmüller-né.²² Valószínűsíthetően a *Dorottya*-ról lehetett szó,²³ amelyet azután az egyik itt említett nyomdász, Gottlieb Antal adott ki. A levél kommentárjai – miközben komoly figyelmet szenteltek az egyes nyomdászokkal való kapcsolat dokumentálásának²⁴ – arra már nem vesztegettek szót, hogy a levél, s különösen annak „verseny tárgyalásos” jellege Csokonait meglehetősen magabiztosnak mutatja a kiadás finanszírozásában. Annál is inkább, mert a levélben semmi nem utal bármiféle anyagi természetű akadály, nehézség létrejöttére.

Csokonai halála után édesanyja vette át a kötetek forgalmazását. Érdeemes végignézni, hogy a Csokonai Józsefnéhez szóló levelekben miképpen számoltak el a kötetek terjesztői az eladott példányokkal: egyrészt az egyes kötetek kelendő-sége, másrészt pedig az innen meghatározható árak az érdekesek, még ha nyilván töredékes is az így kialakítható kép.

¹⁹ Vö. Csokonai 2002: 254–256.

²⁰ Az 1802. február 20-ra keltezett előfizetési felhívást lásd Csokonai 2002: 248–249.

²¹ Csokonai 2002: 256.

²² Csokonai – öt könyvnyomtatónak, Debrecen, 1803. március 1. Csokonai 1999: 245.

²³ Erre nézvést lásd Ferenczi 1907: 126; Vargha 1974: 17–18.

²⁴ Csokonai 1999: 791–792.

Csokonai Józsefné határozottan a fia tevékenységét folytatta a kötetek terjesztésével, ezt jól mutatja az a levél, amelyet az özvegy nevében Szentgyörgyi József fogalmazott Márton Józsefhez: ebben az anya az *Anakreóni dalok* nyomtatásának a költségeit firtatta, közvetlenül folytatva azt a dialógust, amelyet ez ügyben még fia kezdett el Mártonnal.²⁵ Ráadásul itt nemcsak a folytatás érdekes, hanem az a tény is, hogy a fizetés feltételeinek mindenféle magyarázkodás nélküli tisztázására kéri a címzettet – ez pedig a kiadás körüli erőfeszítéseit azonos jellegű tevékenységnek mutatja fia korábbi hasonló törekvéseivel.

Csokonai halála után az anya láthatólag egyaránt ügyelt Csokonai ekkorra már megjelent könyveinek terjesztésére, illetve a terjesztésre átadott könyvekből befolyt pénz begyűjtésére. Ez azt is jelentette, hogy levelekkel kereste föl azokat, akik korábban terjesztésre könyveket kaptak, s a fönmaradt válaszokból arra következtethetünk, hogy ez az érdeklődés nemcsak a befolyt pénzzel való elszámoltatásra irányult, hanem magában foglalta a felszólítást az új könyvek terjesztésére is.

Vegyük sorra az e levelekből kinyerhető információkat! Szeless József még Csokonaitól kapott tizenöt példányt a *Dorottya*-ból, s ebből tíz darabot el tudott adni. Másik tíz kötetet Kiskunhalasra továbbított (egy halasi professzort említ címzettként, ez nyilván a később még emlegetendő Ágoston István lehetett). Amivel elszámolt a Csokonai Józsefnéhez írott levelében, az a kifejezetten neki juttatott kötetekből befolyt bevétel (hét rénes forintot már korábban elküldött, most eljuttat még hármat), valamint a maradék öt példány. Figyelemre méltó, hogy miképpen becsüli meg a következő kötet kelendőségét:

„Reméllem hogy az Lilla Munkája kelendőbb lesz – mely eddig előttem is csak Hirében esmeretes; ha tehát fog tettezni az Nagy Asszonynak 10 Exemplárokat küldeni; valamint ennek el adásában; úgy másban is a mi töllem ki telhető egész örömmel és készséggel fogok szolgálni, fenn akarván ez által is néhai jó Barátomnak kedves emlekezetét az én részemről tartani.”²⁶

A Szeless Józseftől megkapott tíz *Dorottya*-kötetel Ágoston István úgy számolt el, hogy hatot eladott (ezért hat forintot küldött), négyet pedig visszajuttatott az özvegyhez. A példányok megmaradását azzal indokolta: nem sikerült többet eladni, mivel a vevők drágának találták a könyvet.²⁷

György József negyven *Dorottya*-kötetel számolt el. Leveléből kiderül, hogy 10 rénes forintot már elküldött korábban Csokonainak, s ígérte, a többit majd megadja az édesanyjának. Ajánlotta magát a *Lilla*-kötet terjesztésére is: „maga-

²⁵ Szentgyörgyi József (Csokonai Józsefné nevében) – Márton Józsefnek, Debrecen, 1805. május 17. Vargha (összeáll.) 1960: 213.

²⁶ Szeless József – Csokonai Józsefnének, Kecskemét, 1805. április 16. Vargha (összeáll.) 1960: 212; illetve Csokonai 1999: 887. Szeless esetében ez a levélváltás egyértelmű folytatása a Csokonaival folytatottnak: Csokonai – Szeless Józsefnek, Debrecen, 1804. szeptember 14.; Szeles Sándor – Csokonainak, Kecskemét, 1805. január 2. Csokonai 1999: 315–316, 341–342.

²⁷ Ágoston István – Csokonai Józsefnének, [Halas, 1805. június 5.]. Vargha (összeáll.) 1960: 215.

mat a' Lillák talám szerencsésebb manipulatiojára is biztosan lekötelezvé...²⁸ Ebből a leveléből nem derül ki, végül is hány darabot sikerült eladnia. Egy későbbi leveléből azonban erre is következtethetünk. Mivel itt azt olvashatjuk, hogy tíz kötettel el tud számolni, s ezeknek az árát is küldi (bár nem mondja meg, mennyi ez a bevétel), valamint „tizen kettőt – 12öt in crudis kéntelen vagyok egész pirotsággal az Asszony akarattya szerént visszazállíttatni”. Mindehhez hozzá kell számítanunk azt is, hogy nyolc kötetet azért tartott magánál, mert ennek eladására még reális lehetőséget látott: „Ez az oka, hogy a' fennmaradt Dorottya nyóltz – 8 Exemplárjait ezeknek kívánságokra úgy tartóztattam le, hogy azokat az Exámenkor nekik kezekhez szolgáltatassam, – az árakat több addig elkendő Lillák áraival személyesen praesentálván az Asszonymnak Bizodalmas Jó Asszonyomnak.” Ez összesen húsz példányt jelent tehát, amelyből tizenkettőt bekötetlenül, azaz úgy, amint ő is megkapta, visszaadott. György ezt a terjesztői teljesítményt kudarcnak érezte, s a következőképpen vélte magyarázni: „hanemha ezen egész Scénának azt az okát látnám, hogy közinkbe a' Dorottya'k keső (!) szállíttattak, és már akkor tellyesek vóltak véle az Ifjak Könyvtárjai”. Úgy gondolta azonban, hogy a *Lilla*-kötet sokkal nagyobb sikerre számíthat. A levél végén ezért a *Dorottya* eladott példányszámához képest szinte valószínűtlenül nagy mennyiséget kért az új könyvből: „NB: Nehéz vólna határozolag megszabni a' küldendő Lillák számát – reménylem mindazáltal – hogy Százig – 100ig bátran lehet küldeni.”²⁹ Csokonai Józsefné egy későbbi, fogalmazványként fennmaradt leveléből azonban az derül ki, hogy György végül is hatvan példányt kapott kézhez, ebből harmincat tudott eladni, a többitől azonban az özvegynek nem voltak hírei, ezért kívánt segítségért fordulni a sárospataki kollégium egyik, a kéziratot meg nem nevezett professzorához.³⁰ György Józsefnek az özvegyhez intézett levele ezzel voltaképpen egybevág, hiszen innen is az derül ki, hogy hatvan *Lilla*-kötetet kapott (azt nem lehet eldönteni, ez a levél megelőzte-e vagy követte Csokonainé postázását Sárospatakon):

„Ezokáért a' Dorottya'kból felmaradt nyóltz Exemplumok árához ragasztván a' már disztrahált 20 – húsz Lilláknak árát – öszvevetve, ezen Tiszteletes Bentsik János Úrtól küldöm Nemzetes Jó Asszonyomnak harmintz nyóltz – 38 R[énes] frtkba.”³¹

Szilágyi Dániel levele öt *Dorottya*-kötettel vetett számot. Eszerint még két kötet maradt nála (a többi nyilván eladta). Az egyik példányt már bekötötte

²⁸ György József – Csokonai Józsefnének, Sárospatak, 1805. május 25. Vargha (összeáll.) 1960: 214. Ez a levélváltás is rendelkezik előzménnyel: György József – Csokonainak, Sárospatak, 1804. október 8.; György József – Csokonainak, Badalo, 1805. január 2. Csokonai 1999: 316–318, 340–341.

²⁹ György József – Csokonai Józsefnének, Sárospatak, 1805. június 20. Vargha (összeáll.) 1960: 216–217.

³⁰ Csokonai Józsefné – egy sárospataki professzornak [Debrecen, 1805]. Vargha (összeáll.) 1960: 237.

³¹ György József – Csokonai Józsefnének, Sárospatak, 1805. október 12. Vargha (összeáll.) 1960: 227–228.

a könyvkötő, akinek eladás végett átadta, s ez három garasba került; a másikat ő adta el, ennek árát küldi, a három garast levonva. A levélen található jegyzet ezt így rögzítette: „Egy be kötött Dorotyával, és 17 garasokkal”.³²

Éles István négy Kleist-fordítással számolt el, de levele nem tartalmaz túl sok információt: ha elkelnék a példányok, az árát is leküldi – mindössze ennyit tudhatunk meg innen.³³

Mielőtt azonban ezeket az adatokat összegeznénk, érdemes nagyobb figyelmet szentelnünk az imént idézett levélírók egyikének, Szeless Józsefnek. Az ő szerepe azért is kivételes, mert eddig csupán az özvegyhez intézett válaszlevelekből következtethettünk Csokonainé tevékenységére, azonban szerencsés módon fennmaradt, és az utóbbi időben fel is bukkant egy magángyűjteményben Csokonainénak egy Szelesshez intézett levele.³⁴ Ez a most előkerült levél ennek a kapcsolatnak a következő láncszemét teszi megragadhatóvá. A korábbi fázisok kapcsán persze érdemes számon tartani Szeless életrajzi adatait is,³⁵ hiszen csak ennek ismeretében lehetünk képesek – legalább némileg – meghatározni társadalmi státusát és esetleges kapcsolatrendszerét.

A kecskeméti illetékességű Szeless 1791-ben subscribált, majd 1796-ban végzett a debreceni kollégiumban, s 1802-ben jegyző lett szülővárosában.³⁶ Úgy tűnik, 1819-ben és 1820-ban a városi borbíró kasszájának volt a felügyelője,³⁷ s később, 1827–28-ban főbíró is lett.³⁸ A Csokonaival való ismeretsége még a debreceni kollégiumban töltött közös diákévekig nyúlhatott vissza,³⁹ s ezt a kapcsolatot feltehetőleg Csokonai újította fel. Szelessnek a Csokonaihoz írott, 1802-es levele arról tanúskodik, hogy rész vett már *A' Tavaszi* című kötet⁴⁰ terjesztésében is.⁴¹ Az év végén Csokonaihoz címzett leveléből pedig az is kiderül, hogy a neki átadott tíz példányt sikerült is eladnia.⁴² Ilyen természetű feladatokat később is vállalt: Csokonai hozzá intézett, 1804-es levele a *Dorottya* terjesztését bízta rá nemcsak Kecskeméten, hanem még Kiskunhalason is.⁴³ Csokonai halála

³² Szilágyi Dániel – Csokonai Józsefnének, Szatmár, 1805. június 2. Vargha (összeáll.) 1960: 214–215.

³³ Éles István – Csokonai Józsefnének, Nagymegyér, 1805. szeptember 14. Vargha (összeáll.) 1960: 223.

³⁴ A levél Kiss Ferenc magángyűjteményében volt, tudtommal azóta gazdát cserélt; ezúton is köszönöm, hogy korábbi tulajdonosa lehetővé tette számomra a kézirat tanulmányozását és publikálását. A levelet (Csokonai Józsefné – Szeless Józsefnek, Debrecen, 1805. október 8.) közöltem: Szilágyi 2009: 188–195.

³⁵ Megjegyzendő, hogy nincs róla szócikk például a következő helytörténeti munkában sem: Péterné Fehér – Szabó – Székelyné Kőrösi 1992.

³⁶ Thury (szerk.) 1908: 448.

³⁷ Iványosi-Szabó 1994: 180.

³⁸ Főbírói működése alatt Katona József is dolgozott mellette jegyzőként, vö. Katona 2001: 239.

³⁹ Tanúként kihallgatták Csokonai első „kollégiumi perében” is: Vargha (összeáll.) 1960: 44, 63. Lásd még a kritikai kiadás jegyzeteit: Csokonai 1999: 692.

⁴⁰ Csokonai 1802.

⁴¹ Szeless József – Csokonainak, Kecskemét, 1802. április 26. Csokonai 1999: 181.

⁴² Szeless József – Csokonainak, Kecskemét, 1802. december 31. Csokonai 1999: 225–226.

⁴³ Csokonai – Szeless Józsefnek, Debrecen, 1804. szeptember 14. Csokonai 1999: 315–316.

után Szeless egy az anyához írott levelében számolt el a rábízott tizenöt példány-nyal.⁴⁴ Szeles Sándornak, Szeless József nagybátyjának egy 1805. január 2-i leveléből pedig arról is tudunk, hogy József neki is átadott terjesztésre tíz példányt a *Dorottyából*, amelyből ő „hevenyében” hetet el is tudott adni.⁴⁵ Ekkor egyébként Szeles Sándor fia, Zsigmond Csokonainé kosztos diákja volt,⁴⁶ ilyenformán a kapcsolat újabb dimenzióval bővült.

Az özvegy ugyanis ezek után levélben fordult Szelesshez, s a *Lilla*-kötet⁴⁷ és az *Ódák*⁴⁸ terjesztésében kérte a segítségét. Hogy jelen levél volt-e a közvetlen válasz Szeless levelére, azt nem lehet teljes biztonsággal eldönteni. Szeless mindenesetre a Csokonainéhoz címzett levelében már utalt a *Lillára*, hangsúlyozván, hogy a kötetet még nem látta.⁴⁹ Szeless itt följajánlotta közreműködését a kötet terjesztésében, s itteni ajánlkozásának tökéletesen megfelel a Csokonainé fogalmazta válasz, hiszen az anya valóban tíz példányt küldött neki a *Lillából*. Ám némi gyanút ébreszt a levél visszautalása, amelyből úgy tűnik, hogy Szelessnek – az özvegy szerint – már tudomással kellene bírnia a kötetek áráról. Arról nem is beszélve, hogy a levélben Csokonainé úgy fogalmazott: „*újra* [kiemelés – Sz. M.] küldök 10. *Lilla* és 11 most kijött *Ódák* exemplarjait”.⁵⁰

A kérdésnek azért lehet jelentősége, mert ennek fényében máshogy ítélné meg a terjesztés sikere is. A levél dokumentumértékét ugyanis jelentősen növeli, hogy feltehetőleg maga a címzett az elszámoláshoz afféle emlékeztetőnek is felhasználta a papír üresen maradt részét, s így fontos információkhoz juthatunk a kötetek kelendőségéről.

A levélből megtudjuk, hogy a két elküldött kötetnek nem azonos árat szánt Csokonainé. A *Lilla*-kötet éppen kétszer annyiba került, mint az *Ódák*: az előbbiért 1 rénes forint 30 krajcárt (azaz összesen 90 krajcárt), míg az *Ódák*ért 45 krajcárt kért. Az eltérést sem a kötet terjedelme, sem a nyomdai, tipográfiai munka minősége nem magyarázná; sokkal inkább arról lehet szó, hogy Csokonainé jobban bízott a szerelmi versciklus kelendőségében, s ezért onnan remélt nagyobb bevételt. A *Lilla* ára ugyanis magasabb volt, mint a *Dorottyáé*. Szeless egyik leveléből is kiderül, hogy mivel a *Dorottya* tíz példányáért 10 rénes forintot küldött Debrecenbe, egy kötet egy rénes forintba került.⁵¹ Ágoston István idézett leveléből ugyanezt tudjuk meg: ő a *Dorottyából* hat példányt adott el, s ebből hat forint jött be – ám sokatmondó, hogy Ágoston szerint azért nem tudott többet eladni, mert ezt a vevők drágának tartották: „A Dorottyákból nagy nehezen el adtam hatot,

⁴⁴ Szeless József – Csokonai Józsefnének, 1805. április 16. Csokonai 1999: 886–887; először megjelent: Vargha (összeáll.) 1960: 212.

⁴⁵ Szeles Sándor – Csokonainak, Kecskemét, 1805. január 2. Csokonai 1999: 341–342.

⁴⁶ Erről lásd Gaál László visszaemlékezését: Vargha (összeáll.) 1960: 409.

⁴⁷ Csokonai 1805a.

⁴⁸ Csokonai 1805b.

⁴⁹ Vö. a 23. lábjegyzethez tartozó idézettel.

⁵⁰ Csokonai Józsefné – Szeless Józsefnek, Debrecen, 1805. október 8. Szilágyi 2009: 194.

⁵¹ Szeless József – Csokonai Józsefnének, Kecskemét, 1805. április 16. Vargha (összeáll.) 1960: 212.

de négyét semmiképpen elnem adhattam, mivel drágálják.”⁵² Ha eme figyelmeztetés ellenére Csokonainé mégis magasabbra szabta a *Lilla*-kötet árát, miközben az *Ódákért* kevesebbet remélt, akkor ez a kötet kelendőségére utalhat. György József leveléből is az tűnik ki, hogy ő is ezeket a kikövetkeztetett árakat alkalmazta, azaz a *Dorottya* esetében egy rénes forintot, a *Lilla*-kötetnél pedig egy rénes forint harminc krajcárt: a nyolc *Dorottya* és húsz *Lilla* ellenértékeként elküldött harmincnyolc forint ugyanis csak így jön ki.⁵³ A *Dorottya* ára ugyanennyinek mutatkozik Szilágyi Dániel elszámolásában is: ő egy bekötött példányt küldött vissza, valamint tizenhét garast – három garast vonván le a bekötés áráért. Ilyenformán egy *Dorottya* húsz garasba került, ami átszámítva éppen hatvan krajcárt, azaz egy rénes forintot tett ki.⁵⁴ A Csokonainéhoz intézett levelek alapján tehát egyértelműen megragadható három Csokonai-kötet ára, s ami ezzel együtt jár, az árak egymáshoz viszonyított hierarchiája is: a *Dorottya* egy rénes forintba került, az *Ódák* negyvenöt krajcárba, a *Lilla* pedig egy rénes forint harminc krajcárba. A *Diétai Magyar Múzsza* 1796-ban még harminc krajcárba került, 1803-ban azonban Csokonai már egy rénes forintot kért érte.⁵⁵ Ehhez még hozzászámíthatjuk azt is, hogy *A' Tavas* negyven krajcárba került,⁵⁶ ez volt tehát a legolcsóbb az ismert árú könyvek közül. Sajnos a kötetek példányszámát éppúgy nem ismerjük, mint az eladásukból befolyt összeget, így azt nem tudjuk megítélni, hogy az egyes kötetek mennyire bizonyultak kelendőnek.

A Csokonainé Szelesshez intézett levelén⁵⁷ található feljegyzések egyértelművé teszik: krúdában küldött és terjesztett, azaz bekötetlen példányok jutottak el Szeless Józsefhez. Ez összhangban van egyéb adatainkkal. György József tizenkét *Dorottya*t „in crudis” juttatott vissza az asszonyhoz,⁵⁸ Szilágyi Dániel a terjesztéssel megbízott könyvkötőtől kapott vissza egy el nem adott példányt, immár bekötve, s a bekötésért a könyvkötő három krajcárt számított fel.⁵⁹ Ha sikerült volna eladnia a könyvet, ezt nyilván az árából vonta volna le magának. Nem meglepő tehát, hogy Szeless – a Csokonainétól kapott levélen – azt rögzítette, a köteteket odaadta egy bizonyos Tószegi úrnak.⁶⁰ Ez a személy minden bizonnyal Tószegi János helybeli könyvkötővel azonos. Tószegi egy 1822-es vallomása-

⁵² Ágoston István – Csokonai Józsefnének, Halas, 1805. június 5. Csokonai 1999: 887.

⁵³ György József – Csokonai Józsefnének, Sárospatak, 1805. október 12. Vargha (összeáll.) 1960: 227–228.

⁵⁴ A levelet lásd Szilágyi Dániel – Csokonai Józsefnének, Szatmár, 1805. június 2. Vargha (összeáll.) 1960: 214–215.

⁵⁵ Az árakra nézvést lásd Csokonai 2002: 238–239.

⁵⁶ Ez a következő megjegyzésből derül ki: „de nekem által nem adott 10 Exemplárok egyszerre el kelvén (mellyekbül Kún István Úr nekem is 40 Xrokért adott)...” Szeless József – Csokonainak, Kecskemét, 1802. december 31. Csokonai 1999: 225.

⁵⁷ Csokonai Józsefné – Szeless Józsefnek, Debrecen, 1805. október 8. Szilágyi 2009: 194–195.

⁵⁸ György József – Csokonai Józsefnének, Sárospatak, 1805. június 20. Vargha (összeáll.) 1960: 216–217.

⁵⁹ Szilágyi Dániel – Csokonai Józsefnének, Szatmár, 1805. június 2. Vargha (összeáll.) 1960: 214–215.

⁶⁰ Szilágyi 2009: 195.

ban 54 évesnek vallotta magát (ezek szerint 1768 táján született), s innen azt is megtudjuk, hogy hat évvel korábban szűnt meg a város könyvkötője lenni, de korábban 26 évig töltötte be ezt a tisztséget⁶¹ – azaz 1790 körül kaphatta meg ezt a megbízást, s ilyenformán Szeless megjegyzésének időpontjában is városi könyvkötő volt még. Könyvkötőként nyilván könyvterjesztői feladatokat is ellátott, ahogyan ez egyébként akkoriban szokásos volt. Erre utal az is, hogy Szeless nemcsak azt rögzítette, miszerint a köteteket átadta neki, hanem a következő megjegyzésében mint a könyvek – neki elszámoló – terjesztőjét említi. Eszerint pedig feltehetőleg nem csupán a bekötetlen példányok bekötéséről volt itt szó, hanem egy terjesztői megbízás továbbadásáról is. Amikor Szeless 1805. november 11-én átadott Tószeginek tíz *Lillát* és kilenc *Ódát*at, akkor a hozzá érkezett teljes mennyiséget odaadta a *Lillából*, amelyet – korábbi levelének tanúsága szerint – még csak hírből ismert, a másiktól azonban két darabbal kevesebbet adott át. Ez utóbbinak a magyarázatát csak sejthetjük. Persze meg is tarthatta magának a két kötetet. Erre felhatalmazást kaphatott Csokonainé leveléből, hiszen az özvegy azt írta a példányok mennyisége után: „ezekből az Úrnak kívánván egyel kedveskedni”.⁶² Ezzel Csokonainé egyébként azt a gyakorlatot folytatta, amelyet fia is követett: 1802. február 20-i előfizetési felhívásában ugyanis a költő úgy fogalmazott, „a' kik feles Exemplárookra praenumerálnak, (akár könyváros, akár más Karakterűek legyenek) minden tizediket szíves indulatjok' s fáradságok' béréül, ingyen fogják nyerni”.⁶³ Az viszont némileg logikátlannak látszik, hogy Szeless eszerint éppen abból a kötetből nem tartott volna meg magának egyet sem, amelyet az előző levelében szinte sürgetni látszott. Ezért is elképzelhető, hogy a *Lilla*-kötetből már kapott korábban terjesztésre bizonyos mennyiséget. Bár az kétségkívül kissé talányos marad, hogy az innen hiányzó két *Ódának* az árát az elszámolásban is hiába keressük.

Szeless levelezésének korábbi, fennmaradt darabjaiból tudjuk, hogy ő a terjesztés során másokhoz is közvetített eladandó köteteket. A *Dorottyá* hozzá eljutatott tíz példányát Ágoston István kiskunhalasi professzornak továbbította – Ágoston akkor külön, Csokonai Józsefnéhez intézett levélben számolt el a példányokkal és a pénzzel.⁶⁴ A' *Tavas*z esetében Kún István földmérőnek továbbította a példányokat.⁶⁵ Nagybátyja, Szeles Sándor is ilyen közvetett módon terjesztette a *Dorottyát*.⁶⁶ Szelessnek e levélen szereplő rájegyzéséből az derül ki, itt Tószegit használhatta közvetítőnek. Tószegi a következő év tavaszáig, azaz 1806. május 7-ig el tudott adni három példányt a *Lillából* és hármat az *Ódából*⁶⁷ – sajnos

⁶¹ Vö. Iványosi-Szabó 1994: 184.

⁶² Szilágyi 2009: 194.

⁶³ Csokonai 2002: 249; ugyanezt Csokonai megismételte 1802. augusztus 15-i előfizetési felhívásában is: Csokonai 2002: 256.

⁶⁴ Ágoston István – Csokonai Józsefnének, Halas, 1805. június 5. Csokonai 1999: 887; először megjelent: Vargha (összeáll.) 1960: 215.

⁶⁵ Vö. Szeles József – Csokonainak, Kecskemét, 1802. december 31. Csokonai 1999: 225–226.

⁶⁶ Szeles Sándor – Csokonainak, Kecskemét, 1805. január 2. Csokonai 1999: 341–342.

⁶⁷ Szilágyi 2009: 195.

nem tudjuk, melyik településen és milyen körben folyt a terjesztés, de alighanem a mind Szelessnek, mind Tószeginek otthonául szolgáló Kecskemétet kell a terjesztés helyszínének feltételeznünk. Ez nem mutat átütő sikert ugyan, de ezeket a példányokat legalább a megadott áron sikerült értékesíteni, s az előzőekben valószínűsített feltevés alapján már akár Szelessnek is sikerülhetett a *Lillából* bizonyos mennyiséget eladnia. Erre utalhat a levélpapírra följegyzett számvetés is. Hiszen miközben az eladott példányokért ilyenformán 6 forint 45 krajcár járt volna, Szeless Debrecenbe (a megmaradt hét *Lilla*-kötet és hat *Ódák* mellett) 8 forint 15 krajcárt küldött el 1806. május 29-én – azt persze már nem tudjuk, pontosan hogyan is keletkezett az ekkor kiegyenlített tartozás.

Ami mármost a kötetek terjesztésének földrajzi határait illeti, nyilván óvatosan kell bánnunk az adatainkkal, hiszen igencsak esetlegesnek látszik, miről is vannak egyáltalán információink. Ám talán bizonyos következtetések így is megfogalmazhatók. A fennmaradt levelekből úgy tűnik, az egyik fontos bázisa a Csokonai-kötetek terjedésének a költő halála után is Sárospatak volt. György József leveleiből annyit ugyanis feltétlenül megtudhatunk, hogy sikerült a megkapott negyven *Dorottya*-kötetből huszonnyolcat eladnia, majd a hatvan *Lillából* harmincnak az árával számolt el. S nem lehetünk biztosak abban, hogy később nem talált még további vevőket is, csak erről már nincsenek adataink. Sárospatak esetében nyilván a kollégiumi tanulóifjúság lehetett a potenciális vásárló, s hogy György József is a körükben kísérelte meg a terjesztést, az leveleiből is kitűnik:

„Ez az Érzékenység hevéből buzgott Versezet [ti. a *Lilla* – Sz. M.] előrré nagy ámszágba tartya e Vidék Ifjait – és a' kik eléggé szerencsések voltak annak példázattyaít itt 's ott látni (:mert az egész Oskolánkba még több egynél nincsen:) még szerencsésebb tüzet lobbantottak másokba a' Kívánságból.”⁶⁸

Azt ugyan összességében nem tudjuk meghatározni, mekkora könyvterjesztői sikert jelenthetett ez, de annyi valószínűnek látszik, hogy a *Lilla*-kötet nagyobb érdeklődést keltett, mint a *Dorottya*. Bármennyire érdekes lenne is az összevetés, sajnos nem tudjuk a sárospataki adatok mellé odatenni a debrecenieket, így nem tudjuk, hogy a két nagy református iskolaközpontban vajon egyaránt nagy volt-e az érdeklődés Csokonai kötetei iránt, vagy valamelyik meghaladta a másikat. Ez már csak amiatt is fontos lenne, mert Csokonai – ahogyan erre már korábban utaltunk – 1800 körüli összkiadása kapcsán egy olyan listát állított össze, amelyben a reménybeli debreceni előfizetők száma magasabb volt, mint a sárospatakiaké. A tendenciát azonban a későbbiekben – legalábbis a kötetek terjesztésével kapcsolatos dokumentumok alapján – nem tudjuk megrajzolni. Ám az valószínű, hogy Csokonainak a későbbi kollégiumi diákirodalomra gyakorolt hatását nem lehet ettől a könyvterjesztői gyakorlattól elválasztva megérteni.

⁶⁸ György József – Csokonai Józsefnének, Sárospatak, 1805. június 20. Vargha (összeáll.) 1960: 216–217.

A kötetek terjedésének másik fontos iránya Kecskemét felé mutat. A Szeless Józseffel folytatott levélváltások adatait összerendezve annyit tudunk, hogy a tizenöt *Dorottya*-ból tízet sikerült eladnia. Ehhez hozzászámítandó, hogy a nagybátyja, Szeles Sándor – ahogyan a leveléből kiderül – szintén tőle kapott tíz példányt a *Dorottya*-ból, s ebből hetet sikerült is továbbadni. Eszerint tizenhét eladott *Dorottya*-kötetről van tudomásunk Kecskeméten 1805-ben. Szeless ezek után kapott az özvegytől tíz *Lillát* és tizenegy *Ódákat*, s mindkettőből három-három példányt sikerült eladnia 1806-os elszámolása szerint.

A viszonylag jól dokumentált kecskeméti terjesztéshez képest még három településről vannak adataink. Ágoston István a Szeless József közvetítésével megkapott tíz *Dorottya*-ból hatot adott el Kiskunhalason. Szilágyi Dániel Szatmáron mindössze öt *Dorottya*-kötetet kapott, ebből négynek talált vevőt. Éles István Nagymenyeren négy Kleist-kötettel számolt el.

A református iskolaközpont mellett tehát az alföldi mezővárosok világa látszik a Csokonai-kötetek terjesztési centrumának – igaz, ez a benyomás némileg esetleges, hiszen nem ismerjük a könyvek minden terjesztőjét, azt pedig még kevésbé, milyen sikerrel tevékenykedtek. Ráadásul Ágoston, Szilágyi és Éles egyaránt a debreceni kollégium neveltje volt, s ez talán meghatározóbb a terjesztés szempontjából, mint az, hogy éppen mi volt az állomáshelyük. Mindenesetre aligha véletlen, hogy voltaképpen ez esetben is a Csokonai-kultusz majdani törzsterületének a körvonalaihoz jutottunk el. Aligha független egymástól ugyanis ez a két jelenség, azaz a korai Csokonai-kötetek eladásának piaca és a Csokonai körül kialakuló kultusz bázisa, noha ez a rendelkezésünkre álló adatok alapján inkább csak valószínűsíthető.

A sikeresen eladott kötetek azonban nyilván nem fedték le a teljes készletet. Erre következtethetünk abból, hogy Csokonai Józsefné 1810-es végrendeletében a megmaradt kötetekről is rendelkezik:

„Minthogy még *alkalmas summa pénzt érő exemplárjai* vannak, abból 200 rht az árva részére inspectio alá adódjon, az *új ref. templom építésére is* 50 frt; temetési költsége is abból fizetődjön ki, – a mi pedig azon kívül marad, az legyen a menyéé.”⁶⁹

A végrendelet végrehajtója, Sárói Szabó István 1200 darab kötetet talált, „melyek megérnek f. 1000”.⁷⁰ Azt sajnos nem tudjuk meg, mely kötetekből hány példány lehetett még az özvegy birtokában – s itt nyilván az összes, addig megjelent Csokonai-kötettel számolnunk kell. Aligha véletlen, hogy Csokonai műveinek újabb kiadására csak az 1810-es évek közepén vállalkozott újra egy kiadó, s Márton József 1813-ban, Bécsben megjelent négykötetes vállalkozásáig feltehetőleg az első edíciók még elegendőek voltak az érdeklődés kielégítésére.

⁶⁹ Zoltai 1905: 110. (Kiemelések az eredetiben.)

⁷⁰ Zoltai 1905: 110–111.

FORRÁSOK

- Csokonai Vitéz Mihály 1802: *A' Tavas.* Írta Kleist, fordította Csokonay Vitéz Mihály. Hozzájárulnak Kleistnak némely apróbb Darabjai. Özvegy Weinmüllerné betűivel, Komáromban.
- Csokonai Vitéz Mihály 1805a: *Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben.* Csokonai Vitéz Mihály által. Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, Nagy-Váradon.
- Csokonai Vitéz Mihály 1805b: *Ódák. Két könyvben.* Csokonay Vitéz Mihály által. Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, Nagy-Váradon.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Csokonai Vitéz Mihály 1999: *Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Levelezés.* (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csokonai Vitéz Mihály 2002: *Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Feljegyzések.* (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Szép Beáta.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ferenczi Zoltán 1907: *Csokonai.* (Költők és írók 3. Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből.) Franklin Társulat, Budapest
- Iványosi-Szabó Tibor 1994: Társadalmi ellentétek Kecskeméten 1822 táján. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából. XIII.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 151–195.
- Katona József 2001: *Versék, tanulmányok, egyéb írások.* (Kritikai kiadás, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Orosz László.) Balassi, Budapest.
- Kerényi Ferenc 2002: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867).* Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest.
- Kerényi Ferenc 2008: Egy évszázad a magyar irodalom történetéből. In: Gréczi Emőke – Kiss Ferenc (szerk.): *Új Magyar Athenas. Válogatás az Alexandra Antikvárium kincseiből.* Alexandra Antikvárium, Budapest, 252–255.
- Kulcsár Adorján 1943: *Olvasóközönségünk 1800 táján.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Mezei Márta 1998: *A kiadó mandátuma. Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Körösi Ilona 1992: *Kecskeméti életrajzi lexikon.* (Kecskeméti füzetek 4.) Kecskeméti Lapok Kft. – Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét.
- Szilágyi Márton 2009: Csokonai Józsefné kiadatlan levele Szeless Józsefhez. In: Csörsz Rumen István – Hegedüs Béla – Vaderna Gábor – Ambrus Judit – Bárány Tibor (szerk.): *Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára.* Rec.iti, Budapest, 188–195.
- Thury Etele (szerk.) 1908: *Iskolatörténeti adattár. II.* Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

- Vargha Balázs (összeáll.) 1960: *Csokonai emlékek*. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vargha Balázs 1974: Csokonai műveinek első kiadásai [kísérőtanulmány, önálló füzetként]. In: Vargha Balázs (kiad.): *Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Völgyesi Orsolya 2007: *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása*. Argumentum, Budapest.
- Zoltai Lajos 1905: Adatok a Csokonai család életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* (15.) 1. 103–111.